

манападзяльнае галінаванне – 'развіццё галоўнай восі і бакавых галін'; сімпадыяльнае галінаванне – 'развіццё бакавых галін у напрамку да галоўнай восі'. А ўсё гэта разам узятая дазваляе нам аб'яднаць даныя гіпонімы ў адзін рад, адзінкі якога абазначаюць сістэму галінавання.

Што ж тычыцца структуры, то вырысоўваецца наступная карціна:

анізатамічны (ад грэч. an (не) + isos (роўны) + tomeo (сячэнне)) – няроўнае сячэнне; *дыхатамічны* (ад грэч. diha (асобна, у розныя бакі) + tomeo (сячэнне)) – падзяляю на дзве часткі; *ізатамічны* (ад грэч. isos (роўны) + tomeo (сячэнне)) – роўнае сячэнне; *монападыяльны* (ад грэч. monos (адзін, адзіны) + podos (тут – вась)) – адна вась; *сімпадыяльны* (ад грэч. syn (разам) + podos (вась)) – разам з васьцю.

Такім чынам, у плане выражэння гіпонімы толькі часткова сістэмныя.

Гіперонім *жылкаванне* (размяшчэнне жылак у лісце расліны) падпарадкоўвае сабе гіпонімы: *дугавое жылкаванне*, *пальчатое жылкаванне*, *паралельнае жылкаванне*, *перыстае жылкаванне*. Даная мікрагрупа, як і папярэдняя, будзе сістэмнай толькі ў плане зместу. А вась тэрміны наступнай групы з'яўляюцца прыкладам сістэмнасці ў двух планах (у плане зместу і ў плане выражэння): гіперонім *гінецэй* (сукупнасць пладалісцікаў, якія ўтвараюць адзін або некалькі песцікаў) падпарадкоўвае сабе гіпонімы: *апакарпны гінецэй*, *паракарпны гінецэй*, *сінкарпны гінецэй*, *цэнакарпны гінецэй*.

Тое ж самае можна сказаць пра наступныя мікрагрупы: *глотка* – *лейкападобная глотка*, *мешкападобная глотка*, *трубкападобная глотка*; *арганізм* – *алігатрофны арганізм*, *аўтатрофны арганізм*, *гетэратрофны арганізм*. Але трэба адзначыць, што мікрагрупы, у якіх сістэмнасць праяўляецца ў абодвух планах, вельмі рэдкая з'ява. Затое сістэмнасць у плане зместу характэрна для ўсіх тэрмінаў беларускай батанічнай тэрміналогіі.

Такім чынам, гіпанімія – сутнасная ўласцівасць беларускай батанічнай тэрміналогіі, і яна з'яўляецца сведчаннем сістэмнай арганізацыі адзінак намінацыйна-тэрміналагічнага характару ў межах асобных мікрагруп. Беларускія батанічныя тэрміны іншамойнага паходжання, як правіла, з'яўляюцца сістэмнымі ў плане зместу і структуры, а для тэрмінаў уласнага паходжання характэрна сістэмнасць у плане зместу і часткова – у плане структуры.

¹ Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. М., 1961. С. 61.

СКАРАЧЭННІ

АБОР "94" – Анатамічная будова органаў раслін. Ерэй Л.М. і інш. Мн., 1994; БіялЭС – Биологический энциклопедический словарь. М., 1984; Расліны "94" – Серабракова Т.Г., Елянеўская А.Г. Біялогія: Расліны. Бактэрыі. Грыбы. Мн., 1994; СБТ – Словарь ботанических терминов / Под ред. Дудки П.А. Киев, 1984; ТЗ "89-90" – Тэрміналагічны зборнік "89-90". Мн., 1992; ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. Мн., 1977-83; УБС – Біялагічны слоўнік / За ред. Пидоплічка І.Г., Ситняка К.М., Чаговця Р.В. Київ, 1974.

Ю.М.БАБІЧ

КОЛЕРАВАЯ І СВЕТЛАВАЯ МЕТАФАРА Ў ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

Адным з важных кампанентаў коласавай манеры пісьма выступаюць стылістычныя фігуры, заснаваныя на колеравай і светлавой лексіцы. Найбольш прадуктыўнымі сярод іх з'яўляюцца метафары, пры дапамозе якіх аўтар перадае незвычайныя па сваёй вобразнасці малюнкi, выказвае ў мастацкай форме ўласныя эстэтычныя погляды і пачуцці.

Кожная метафара грунтуецца на пэўным ядзерным слове або словах, якія ў сваю чаргу рэпрэзентуюць адпаведны колеракод ці светлавую дамінанту. Менавіта на гэтай падставе метафары можна падзяліць на колеравыя і светлавыя.

Асновай колеравых метафар служаць як спектральныя колеракоды* (у першую чаргу, *чырвоны*, *жоўты*, *зялёны*), так і ахраматычныя (*чорны*, *шэры*, *белы*). Светлавыя метафары будуецца ў асноўным на падставе пераасэнсавання семантыкі лексем *цёмны* і *светлы*.

Сярод колеравых найбольш прадуктыўнымі з'яўляюцца метафары, якія належаць да колеракода "чырвоны": *агністая чырвань адсвечвае, грае*

* Колеракод – асноўны каларонім, які аб'ядноўвае розныя лексемы са значэннем аднаго і таго ж колеру або яго адценняў.

*пажарам; чуць гарэў, усход нябёс; грае чырвань на ўсходзе; чырвоным пажарам загарыцца край неба на ўсходзе, крывавае багра пажараў; вянок чырвоны расцэле сонца на разгоны; агнявы абрус глыбін багровых; агнявы валаконцы ткуцца ў шоўк чырвоны; ружова-бледна чырвань грае; ясна-багрысты патоп; агністыя стужкі*¹ і інш.

У гэту групу аб'яднаны метафары, выкарыстаныя ў пейзажных замалёўках. У большасці з іх выразна прасочваецца асацыятыўная сувязь з агнём. У мікракантэксце *чуць гарэў усход нябёс* сам каларонім** адсутнічае, але метафара тым не менш належыць да колеракода *чырвоны*. Ключавое слова *гарэць* атаясамліваецца з агнём, а той у сваю чаргу якраз з *чырвоным*. "Асацыятыўныя сувязі паміж гэтымі вобразамі сталі з часам такія цесныя, – адзначае А.Юрэвіч, – што дастаткова ў вершы з'явіцца аднаму з іх, як у свядомасці ўнікае абавязкова і другі вобраз"². Агонь як адна з зямных стыхій набывае ў Коласа новую якасць, выступае аб'ектам аўтарскага захаплення і сродкам стварэння вобразнасці.

Спалучаючы колеравыя прыметнікі з назоўнікамі *абрус, валаконцы, патоп, стужкі*, аўтар уздымае апошнія да ўзроўню мастацкіх вобразаў, яркіх і запамінальных. Гэта сведчыць, што, па сутнасці, любое слова пад пяром майстра можа стаць прадметам для вобраза, аб'ектам захаплення, эстэтызацыі.

Наступную групу ў межах дадзенага колеракода ўтвараюць метафары, якія ілюструюць эмацыянальны стан персанажа: *загарыцца ўся, бы мак; шчокі румянкам загарэліся; шчокі гараць румянкам веснавым; шчокі ружамі цвітуць*.

У адрозненне ад папярэдняй групы тут зусім не ўводзіцца ў кантэкст кодавы каларонім, а выкарыстоўваюцца толькі яго элементы. Таму прыналежнасць тропа да колеракода вызначаецца паводле асацыятыўных сувязей. Зноў вылучаецца ядзерная лексема *гарэць*, вакол якой і будуюцца мастацкі вобраз. Метафарычнасць узмацняецца праз уведзеныя аўтарам у кантэкст элементы параўнання.

Трэцюю групу колеракода *чырвоны* складаюць метафары, якія нясучь у сабе пэўны сімвалічны сэнс: *Сярод настаўніц ёсць не толькі з чырвоненькімі шчочкамі, але і з чырвоненькім душком; Развялося стражнікаў, як якой жывёлы, ад іх плешак і шнуроў чырванюць сёлы*. У першым выпадку метафара грунтуецца на трансфармацыі прамога значэння калароніма-эпітэта ў пераноснае. Прычым апошняе не атаясамліваецца з колерам, а выражае пэўную грамадска-палітычную рэалію (прыналежнасць да рэвалюцыйнага руху, бальшавіцкай партыі). У другім мікракантэксце метафара фігуруе ў паэтычных радках і ўтрымлівае ў сабе сему гіпербалізацыі. Таксама можна гаварыць пра пэўны сімвалічны элемент тропа. Аднак тут, як уяўляецца, больш істотнае значэнне мае прэсупазіцыя: трэба дакладна ведаць, хто насіў форму з чырвонымі плешкамі і шнурамі (той, хто служыў у паліцыі).

Як бачна, колеракод *чырвоны* рэпрэзентаваны трыма групамі метафар паводле іх семантычнай суадноснасці. Пры гэтым стылістычныя фігуры, якія апісваюць прыродныя рэаліі і эмацыянальны стан персанажа, вызначаюцца больш складанай структурай – гэта пераважна разгорнутыя метафары. Яны ўводзяцца ў кантэкст часцей у вершаваных творах.

Сярод іншых храматычных каларонімаў дастаткова часта асновай для стварэння метафары служаць элементы колеракода "жоўты": *усход уздзене залатую карону; рассыпаючы сноп залатых стрэл, велічна выплівала сонца; залатымі абрусамі звісаюць храмак астраўкі; залатыя ўсмешкі сонца; маркі купаюцца ў золаце яркіх агнёў; бляск літым золатам дрыжыць; і спаліла залатым пажарам; залатым пажарам узнімаўся месяц; залатая чырвань лістоў* і інш.

Колеракод *жоўты* рэпрэзентаваны метафарамі з галоўным кампанентам *залаты*, які з'яўляецца толькі колераэлементам дадзенага кода. Яны ўжываюцца пераважна пры апісанні ўсходу сонца і месяца. Адным з асноўных "няколеравых" слоў, які і ў папярэднім колеракодзе, выступае назоўнік *пажар*. Спалучэннем *залаты пажар* суправаджаецца апісанне ўсходу і сонца, і месяца. Гэта значыць згаданы кампанент у складзе метафар выяўляе своеасаблівы амбівалентны характар. Аўтар выкарыстоўвае тут прыём поўнага параўнання, выражанага словазлучэннем у форме творнага склопу

** Гэты тэрмін прапануецца для абазначэння слоў са значэннем колеры.

(творны параўнання). Такі характар параўнання цесна звязаны з аўтарскай суб'ектыўнай асацыятыўнасцю.

Відавочна, што метафары, якія адносяцца да кодаў "чырвоны" і "жоўты", у большасці выпадкаў маляўніча апісваюць усход сонца. Письменнік зачараваны гэтым відовішчам, ён паэтызуе пачатак новага дня, і яго пейзаж світальнай пары "струменіць зыркмі фарбамі, колерамі, ён пакідае ўражанне незвычайнай, грандыёзнай жывапіснасці. Усход сонца тут – урачыста-велічная і разам з тым таямніча-мудрая, вельмі суладная з'ява прыроды"³. Падобныя пейзажныя малюнкi яскрава выяўляюць эстэтычныя погляды аўтара, характарызуюць спецыфіку яго светаўспрымання.

Даволі значная колькасць метафар пабудавана на аснове колеракода "зялёны": *жоўта-зялёны пас арэшніку; цёмна-зялёны пояс елак; лугоў зялёныя пасцелі; зялёнае палескае мора; зялёнае мора маладога хвойніку; лёд, бы мур сцямна-зялёны* і інш. Колас спалучае ў вобразных камбінацыях каларонім з назоўнікамі, якія, здавалася б, абазначаюць звычайныя, будзённыя паняцці: *мур, пас, пояс, пасцелі, мора*. Аднак у складзе метафар гэтыя словы набываюць глыбока мастацкі сэнс, дакладна перадаюць аўтарскія адносіны да роднай зямлі. Як справядліва адзначае Т.Шамякіна, "Колас... – пясняр самых разнастайных даляглядаў, прыроды магутнай, багатай, шматфарбнай. Больш таго, апетыя Коласам мясціны і ёсць тыпова беларускі родны кут, тое асяроддзе, якое самым непасрэдным чынам уплывала на фармаванне беларускага характару"⁴. Можна меркаваць, што для письменніка ўласцівы пэўныя элементы эмпацыі – здольнасці настолькі злівацца з прыродай, каб адчуваць сябе нейкай яе часткай. Пра гэта сведчыць і надзвычай вобразнае, метафарычнае апісанне розных прыродных рэалій.

Прадуктыўнымі ў плане стварэння метафар можна лічыць і ўсе тры асноўныя ахраматычныя коды: "чорны", "шэры", "белы".

Колеравыя метафары, што належаць да кода "чорны", падзяляюцца на дзве групы паводле семантычнай суаднасці: а) якія перадаюць псіхічны стан персанажа (*чорная зайздрасць, чорныя мыслі*); б) якія ілюструюць тагачасную сітуацыю ў грамадстве (*кайданы чорнае ночы, чорная рэакцыя* і інш.). Усе гэтыя метафары грунтуюцца на пераасэнсаванні прыметніка *чорны*, у выніку чаго ён набывае адмоўную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку. Тут выразна выяўляецца сімвалічны аспект калароніма, асабліва ў тых выпадках, калі адпаведная характарыстыка адносіцца да тагачаснай сітуацыі ў грамадстве.

Даволі разнастайныя спалучальныя магчымасці пры стварэнні метафары рэалізуе колеракод "шэры": *франтавыя афіцэры... самі болей яны шэры, чым земагусарскі лабатрас; табар шэры; натоўп шэры* і інш. У працэсе моўнай практыкі каларонім "шэры" стаў успрымацца як эквівалент нечага невыразнага, будзённага, непрыгожага. У прыведзеных прыкладах пры разнастайнасці сінтагматыкі (*табар, натоўп, афіцэры*) на аснове колераабзначэння "шэры" ўтвораны семантычна аднатыпныя метафары. Стылістычная фігура актуалізуе "перыферычныя" семы прыметніка, тым самым як бы пашырае яго семантычны аб'ём.

Элементы ахраматычнага кода "белы" таксама досыць часта з'яўляюцца асновай колеравай метафары: *усюды белая пасцель; белыя абрусы снягоў; белая раўніна; белы акіян; белая сетка снегу; белыя валокны сонейкам заліты; дзень беліць пасмы валасоў* і інш. Прыведзеныя метафары ўжываюцца пры апісанні зімовага пейзажу. Выкарыстоўваючы ў іх складзе назоўнікі *раўніна, акіян*, якія атаясамліваюцца з бязмежнасцю, бясконцай даллю, аўтар узмацняе выразнасць характарыстыкі, стварае яркае зрокавае ўяўленне. Шэраг розных асацыяцый выклікаюць ужытыя ў складзе метафары словы *пасцель, абрусы, сетка*, а таксама разгорнутая метафара-ўвасабленне *дзень беліць пасмы валасоў*. Зімовыя пейзажы, як і іншыя прыродныя рэаліі, захапляюць письменніка, што выразна выяўляецца ў метафарычных апісаннях.

У сістэме святлоабзначэння разнастайныя спалучальныя магчымасці маюць метафары, заснаваныя на пераасэнсаванні семантыкі люксоніма* *цёмны* і аднакаранёвых з ім слоў: *жыццё славіта ў цёмны колер; на цёмных ростанях дарог; вар'яцтва цёмнае і шал; цёмны вір; цёмны камінар; сыноў жа цьмы агорне цьма; цемра ці світанне*. Як бачна, люксонім

* Гэты тэрмін прапануецца для абазначэння слоў са значэннем святла.

валодае вялікім сінтагматычным патэнцыялам. Ён утварае метафарычныя спалучэнні з апелятывамі *жыццё, ростані, вір, вар'яцтва, камінар* і г. д. У асобных выпадках назоўнікі маюць першапачаткова адмоўную канатацыю (*вар'яцтва, вір*). Уключэнне перыфразы (*сыны цьмы*), якая становіцца асновай, стрыжнем развіцця вобразнасці, дазваляе з большай экспрэсіўнасцю перадаць асаблівасці гэтага фрагмента. Метафарычнае спалучэнне *цёмны камінар* уяўляе сабой аўтарскую інтэрпрэтацыю даволі пашыранага ў мастацкай літаратуры параўнання *чорны, як камінар*. Выкарыстаная ў форме метафары, гэта камбінацыя рэалізуе дадатковае семантычнае адценне, паказвае на невуцтва, неадукаванасць персанажа.

Супрацьлеглая паводле семантыкі група люксонімаў са значэннем наяўнасці святла рэпрэзентавана адносна невялікай колькасцю метафар, аб'яднаных агульнай дамінантай "святло": *прасвятлела матчына галоўка; двор ззяў радасцю; мільёны іскрынак гараць на сасне; праз хату свеціць неба ясна* і інш. Светлавая метафары выяўляюць розныя семантычныя прыметы. Асаблівасцю будовы вызначаецца вобразнае спалучэнне *мільёны іскрынак гараць на сасне*. Тут аўтарам не выкарыстаны непасрэдна люксонім, але паводле асацыятыўных сувязей ён лёгка аднаўляецца.

Як правіла, люксонім *святло* і аднакаранёвыя з ім словы маюць станоўчую канатацыю. Аднак у асобных выпадках (*праз хату свеціць неба ясна*) светлавая метафара не ўспрымаецца са станоўчай эмацыянальнай афарбоўкай. Можна меркаваць, што тут значэнне тропа выводзіцца са словазлучэння праз пераасэнсаванне яго кампанентаў, дзе адзін з іх "становіцца семантычна больш ёмкім, таму што захоўвае ўсю сваю семантыку плюс убірае ў сябе нейкую частку семантыкі метафарычнага слова"⁵, ствараючы сэнсавую двухпланавасць.

Аналіз коласавых колеравых і светлавых метафар дазваляе меркаваць, што пісьменнік стварыў уласную, спецыфічную сістэму вобразных сродкаў. Праз асаблівасці семантычнай структуры стылістычных фігур выяўляецца індывідуальна-аўтарскае ўспрымання свету ў колеры, раскрываюцца эстэтычныя погляды пісьменніка.

Асаблівай вобразнасцю вызначаюцца метафары, ужытыя пры апісанні прыродных рэалій: усходу сонца і месяца, расліннага покрыва зямлі, зімовага пейзажу. Адносіны Я. Коласа да прыроды, адлюстраваныя ў метафарах, часта выяўляюць спецыфічную афарбоўку, абумоўленую ладам жыцця, характарам дзейнасці, культурай народа. Можна пагадзіцца з В. Маславай, якая сцвярджае, што "з'явы прыроды ўпісваюцца ў культуру народа праз метафару"⁶, у тым ліку і індывідуальна-аўтарскую. Метафары Я. Коласа ў пэўнай ступені адлюстроўваюць асаблівасці бачання беларусамі зямных рэалій, якія маюць вельмі істотнае значэнне ў іх жыцці і з'яўляюцца крыніцай эстэтычных пошукаў думкі.

¹ Ілюстрацыйны матэрыял даецца па выданні: Колас Я. Якуб. Поўны збор твораў у 14 т. Мн., 1972–1976.

² Юрзвіч А. К. // Моўныя адзінкі ў кантэксце. Мн., 1989. С. 36–37.

³ Бельскі А. // Роднае слова. 1995. №7. С. 25.

⁴ Шамякіна Т. І. // Беларусіка. Вып. I. Мн., 1993. С. 183.

⁵ Базилая Н. А. Семасиологический анализ бинарных метафорических словосочетаний. Тбилиси, 1971. С. 62.

⁶ Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. Мн., 1997. С. 147.

А. М. РУДЭНКА

ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СЕМАНТЫЧНЫ АНАЛІЗ ДЗЕЯСЛОВА *рашаць/рашыць*

Дадзены артыкул з'яўляецца спробай прымянення самастойна распрацаванай камбінаванай класіфікацыі да беларускага дзеяслова *рашаць/рашыць*. Адзначым, што гэта класіфікацыя грунтуецца на функцыянальна-семантычным падыходзе, калі за зыходную пазіцыю прымаецца тое, што камбінаторныя характарыстыкі лексічнай адзінкі, у нашым выпадку дзеяслова, непарыўна звязаны з яго семантыкай. Камбінаторныя характарыстыкі, на базе якіх вызначаліся пэўныя семантычныя прызнакі, звязаны з двума традыцыйнымі спосабамі класіфікацыі дзеясловаў: 1) валентнасны тып, 2) тып дзеяслова паводле спосабу дзеяслоўнага дзеяння (Aktionsart).